

ОСОБЛИВОСТІ РЕФЛЕКСІЇ ЗДІБНОСТЕЙ У СИТУАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕРЕОРІЄНТАЦІЇ

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Якість життя дорослої людини в значній мірі визначається її реалізацією у професії. Широко визнаним є зв'язок між професійною діяльністю людини та стратегією її особистісного розвитку. Аналіз літератури дозволяє виокремити декілька важливих позицій, які висвітлюють погляди дослідників на окреслену проблему.

У сучасних дослідженнях підкреслюється значення суб'єктності, як важливого фактору особистісного та професійного розвитку. Сучасні дослідники, характеризуючи високі рівні професійного розвитку, акцентують увагу на здатності професіонала самостійно вибудувувати свою діяльність, змінювати її і розвивати, своєчасно робити вибір, якщо того вимагають життєві обставини. [1,2,4,6].

Особлива увага звертається на розвиток здібностей та їх вплив на рівень професійної діяльності. На думку А.Р.Фонарьова високий рівень професіоналізму можливий за умови оволодіння універсальними здібностями, які дозволяють однаково успішно виконувати різноманітні види діяльності [8].

Схожих позицій притримується О.Л.Музика, пов'язуючи професійний розвиток з розвитком здібностей, який у дорослому віці обумовлюється сформованими цінностями [4].

Важливе значення приділяється часовій перспективі у розвитку особистості. Оптимальні варіанти особистісного розвитку передбачають відносну спадкоємність минулого, теперішнього і майбутнього в поєднанні із змінами, в результаті яких ставляться нові життєві завдання [6].

У психологічній літературі описано різні варіанти професійного розвитку людини, але узагальнюючи, можемо виділити дві стратегії професійної поведінки. Професійна діяльність може зводитись до адаптивної поведінки, яка характеризується тенденціями до пристосування, униканням змін, не бажанням робити вибір. В іншому випадку вона є творчою діяльністю, професійним пошуком, можливістю вибору, коли професія стає однією із форм життєдіяльності людини [3,8].

На нашу думку, теоретичну основу при вирішенні проблеми професійного розвитку у дорослому віці можуть становити такі положення:

- розвиток особистості детермінує професійний розвиток і навпаки (І.М.Мітіна);
- розвиток здібностей у дорослому віці обумовлюється сформованими цінностями (О.Л.Музика.);
- професійний та особистісний розвиток у дорослому віці відбувається за умови своєчасних самостійних життєвих виборів (Т.М.Титаренко);
- людина повинна володіти розвинутою рефлексією для того, щоб мати

зможу вибирати напрямки власного розвитку (М.І. Найденов, С.Ю. Степанов).

Завдання дослідження

Метою проведеного дослідження було вивчення особливостей рефлексії здібностей студенткою, яка здобуває другу вищу освіту за спеціальністю "Психологія". Дослідження проводилося за методикою вивчення динаміки розвитку здібностей, розробленою на кафедрі соціальної та практичної психології ЖДУ імені Івана Франка. Аналіз та інтерпретацію даних проведено у формі порівняння розвитку

206

окремих структурних компонентів здібностей, що дозволило виявити наявність чи відсутність передумов для формування стратегій творчої діяльності та спрогнозувати подальший професійний розвиток. Припускаємо, що узагальнення окремих практичних дій до мислительних, рефлексія мислительних дій, перенос на різні види діяльності у формі генералізованих стратегій досягнення успіху (цінностей) є основою для формування творчих здібностей.

Опис методики дослідження

Перший компонент методики дозволяє опосередковано оцінити діяльнісний досвід досліджуваної. Аналіз відбувався за такими напрямками:

- визначення кількості виділених діяльностей та вмінь;
- аналіз змісту діяльностей, виділення спрямованості на ту чи іншу сферу життя;
- виділення найбільш значимих для досліджуваної діяльностей;
- аналіз бажаних вмінь.

Аналіз другого компоненту рефлексії здібностей дозволив опосередковано з'ясувати, наскільки суб'єктивна думка про вироблені вміння у різних діяльностях співпадає з об'єктивним рівнем оволодіння цими діяльностями. Ми припускаємо, що детальний розподіл діяльності на окремі мислительні та практичні дії свідчить про високий рівень оволодіння діяльністю і відповідно про високий рівень розвитку спеціальних здібностей до цієї діяльності.

Аналіз референтного та особистісно-ціннісного компоненту дозволив вивчити коло референтних осіб та з'ясувати, які якості на думку досліджуваної дозволяють їй виглядати успішною в очах оточуючих людей. Ми розглядаємо названі риси як критерії ставлення до себе, як до суб'єкта різних діяльностей.

Результати дослідження

На прохання назвати діяльності і вміння, якими вона володіє, досліджувана перерахувала 9 діяльностей і відповідно вмінь, оскільки, на думку студентки, вона успішно займалася або займається цими справами. Перераховані уміння відносяться до різних сфер життя.

Дозвілля: заняття легкою атлетикою, стрільба із гвинтівки, танці. Наведені діяльності ми віднесли до сфери дозвілля на основі коментарів досліджуваної (заняття танцями, легкою атлетикою "заради власного задоволення", стрільба із гвинтівки "з метою заспокоєння, заради душевного комфорту).

Побутово-професійна: пошиття одягу, випікання тіста, в'язання одягу, масаж, шпаклювання. Наведені вміння можна назвати побутовою або напівпрофесійною діяльністю, оскільки ці види робіт виконуються досліджуваною для себе і для інших людей (печиво на продаж, в'язання на заказ).

Навчання: вивчення психології.

Серед названих діяльностей навчальна є найбільш узагальненою, широкою

діяльністю.

Перераховані діяльності по різному сприймаються досліджуваною з точки зору їх значимості.

Найменш важливими досліджувана вважає заняття легкою атлетикою (26) і танці (16). Ці діяльності залишились у минулому, стали неактуальними на теперішній момент, оскільки з ними не пов'язуються життєві перспективи. Досліджувана усвідомлює, що втратила відповідні вміння і навички і вже не має тих здібностей, які були раніше ("фізична форма вже не та").

Актуальними для досліджуваної є повсякденні справи (шиття одягу,

207

приготування їжі, в'язання, стрільба), які були у минулому і є у теперішньому житті студентки. Від них досліджувана не відмовляється, але з ними не пов'язує своє майбутнє. Можна припустити, що актуальними, такими, що зберігаються на все життя, є діяльності, якими людина добре оволоділа (має розвинені спеціальні та загальні здібності), які поцінуються значимими людьми (тато і два брати - мисливці), в яких є потреба (стрільба з метою заспокоєння).

Можемо виділити перспективні діяльності, з якими досліджувана пов'язує своє майбутнє, які є у життєвих планах (масажу потребує і потребуватиме хворий син, навчання потрібне для роботи практичним психологом). Припускаємо, що ці діяльності є менш засвоєними порівняно із актуальними (нижчий розвиток спеціальних здібностей), але більш важливими на теперішній момент (масаж -10 балів, навчання -10 балів)

На думку досліджуваної найбільше творчості вона може проявити під час пошиття одягу, в'язання, випікання тістечок. Вона пояснює це тим, що відчуває себе "вільною" і може "привносити щось своє", займаючись лише тією справою, на якій добре розуміється, в якій може передбачити результат, змінюючи щось по ходу дій.

Серед діяльностей, якими досліджувана хотіла б оволодіти виділяються навчитися водити машину ("для оперативного пересування по місту"), стати тренером "Рівний рівному", працювати практичним психологом з дітьми з особливими потребами. Це потенційні діяльності, які можна назвати життєвими планами студентки, вони перебувають у площині майбутнього, студентка поки що не має відповідного досвіду і здібностей.

Аналіз діяльнісного компоненту рефлексії здібностей, дозволяє зробити такі висновки:

- виділяються вміння, які стосуються різних сфер життя: дозвілля, побутово - професійна, навчальна;
- за рівнем значимості виділяються неактуальні, актуальні, перспективні та потенційні діяльності.

У структурі будь-якої діяльності можемо виділити цільовий (свідома мета) і операційний (дії і операції) компоненти. Дослідження показало, що із структури неактуальних діяльностей перш за все випадає цільовий компонент, при збереженні певних вмінь і здібностей, які з часом також втрачаються. В актуальних та потенційних діяльностях навпаки досліджувана в першу чергу звертає увагу на внутрішню потребу (азарт під час стрільби, бажання виготовляти одяг чи пекти печиво, визначити призначення масажу).

Найбільшу кількість дій досліджувана виділила у такій діяльності як шиття одягу - 9 дій. Це актуальна діяльність, у якій однаково виражені цільовий (настрій,

бажання, мета) і операційний (вміння визначити властивості тканини, розкласти тканину, дати припуски) компоненти. Названа діяльність усвідомлюється студенткою на рівні планування діяльності (придумати фасон), необхідних знань і умінь (знати властивості тканини, тримати ритм), але не рефлексуються прийоми логічного мислення, хоч вони мають місце (обрати вид нитки означає порівняти властивості тканини і нитки, правильно розкласти тканину означає проаналізувати напрям нитки у тканині). Можна припустити, що розвинені спеціальні здібності у цій діяльності не узагальнюються до рівня мислительних дій, не переносяться на інші діяльності, відповідно не розвиваються до рівня загальних здібностей.

У неактуальних та потенційних діяльностях або виділялась незначна кількість дій, або дії підмінялись фізичними або психічними якостями. Так, навчальну

208

діяльність досліджувана описує такими складовими: бажання, наполегливість, інтуїція, характер. Отже, навчальна діяльність рефлексується на рівні мотиваційного компоненту, загальні (планування та контроль діяльності, прийоми логічного мислення) та специфічні дії не рефлексуються.

Таким чином, можемо констатувати, нижчий рівень операційно-когнітивного компоненту рефлексії здібностей у потенційних та перспективних діяльностях, порівняно з актуальними діяльностями.

Аналізуючи референтний компонент рефлексії здібностей, ми виходили з того, що різні види діяльностей (актуальні чи потенційні) оцінюються різними категоріями людей, і відповідно в різних діяльностях задовольняються різні потреби досліджуваної.

Серед значимих людей можемо виділити три категорії:

Родичі: тато, мама, брати

Друзі: університетська подруга і подруга з дитинства

Сусіди

З коментарів досліджуваної у взаємодії з цими людьми задовольняються різні потреби: у взаємодії з родичами - потреба у любові, захисті, підтримці (тато – "все розуміє", "завжди підтримає"); друзі - потреба у спілкуванні ("є з ким поговорити"), сусіди - потреба у визнанні ("роблю уколи, хоч на вулиці є медсестра").

Таким чином, для значимих людей студентка є успішною у актуальних діяльностях. Серед названих референтних людей відсутні ті, які могли б оцінити навчальну діяльність (педагоги, студенти). Можливо спрацьовують механізми психологічного захисту і досліджувана не назвала жодної людини, яка б могла об'єктивно оцінити її навчальні успіхи і дати прогноз на майбутню професійну діяльність.

Можна зробити висновок про високий рівень рефлексії референтного компоненту здібностей у актуальних діяльностях і відсутність такої рефлексії у потенційних та перспективних діяльностях.

Аналіз особистісно-ціннісного компоненту дає можливість з'ясувати, які якості на думку досліджуваної дозволяють їй виглядати успішною в очах оточуючих людей. Ми розглядаємо названі риси як критерії ставлення до себе, як до суб'єкта різних діяльностей.

Для досліджуваної це достатньо незначна кількість якостей (наполегливість, благородність, вміння визнати власну неправоту, везіння із батьками), серед яких

особистісні риси і соціальна роль дочка. Виділення останньої вказує на несамотійність, залежність, що підтверджується бажаними характеристиками (розвивати силу волі; бути менш консервативною, не боятися змін; відокремитись від впливу значимих людей; рішучість).

Можна зробити висновок про відсутність рефлексії особистісного компоненту здібностей та ціннісну орієнтацію досліджуваної на стосунки з іншими людьми.

Висновки

Проведений аналіз дозволяє зробити такі висновки:

1. Розвиток здібностей відбувається по-різному у різних за рівнем актуальності діяльностях. Можемо констатувати нерівномірність розвитку різних компонентів здібностей у актуальних діяльностях і низький рівень або відсутність розвитку здібностей у потенційних і перспективних діяльностях.
2. Відсутні передумови для формування творчих здібностей досліджуваної у різних діяльностях. Розподіл актуальних діяльностей на окремі дії (рефлексія

208

операційно-когнітивного компоненту), усвідомлення, що успіхи у цих діяльностях поцінуються з боку референтного оточення (рефлексія референтного компоненту) свідчить про вищий рівень рефлексії здібностей у актуальних діяльностях порівняно із потенційними і перспективними. Але відсутність узагальнення спеціальних здібностей до рівня мислительних дій і їх переносу на інші діяльності унеможливорює формування творчих здібностей. Ще менше можливостей для формування стратегій творчої діяльності у неактуальних, потенційних і перспективних діяльностях, оскільки констатуємо низький рівень рефлексії операційно-когнітивного компоненту і відсутність рефлексії референтного та особистісного компонентів здібностей у цих діяльностях.

3. Низький рівень рефлексії знижує здатність людини робити своєчасний самостійний життєвий вибір. Можна припустити, що рішення здобути другу вищу освіту за спеціальністю "Психологія" є випадковим, зовнішньо мотивованим, несамотійним. Такі результати узгоджуються з характеристиками ціннісної свідомості досліджуваної, отриманими нами попередньо при вивченні ціннісних детермінант рішення здобути другу вищу освіту. Тоді було встановлено відсутність суб'єктних цінностей у ціннісній свідомості студентки, що свідчило про відсутність ціннісних критеріїв вибору нової професії.

4. Відсутність діяльностей, які є актуальними у списку потенційних чи перспективних свідчить про необґрунтованість життєвих планів, розрив між теперішнім та майбутнім, відсутність фундаменту для розвитку здібностей у потенційних та перспективних діяльностях, і узагальнення цих здібностей у вигляді цінностей.

5. Ціннісна підтримка вбачається у спрямуванні студентки на рефлексію кожного окремого компонента здібностей, що сприятиме поступальному розвитку спеціальних, загальних, творчих здібностей у різних за рівнем значення діяльностях.

Література

1. *Ананьев Б.Г.* Человек как предмет познания. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.
 2. *Завалишина Д.Н.* Субъектно-динамический аспект профессиональной деятельности // Психол. журн. – 2003. – Т. 24. – № 6. – С.5-15.
 3. *Митина Л.М.* Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально экономических условиях // Вопр. психол. – 1997.– № 4. – С.28-38.
 4. *Музыка О.Л.* “Три кроки “– концепція програми розвитку здібностей та обдарованості // Гуманізація взаємин учителя та учнів – необхідна умова особистісно орієнтованої освіти: науково-методичний збірник / За ред. С.Д. Максименка, Г.О. Балла, М.М. Заброцького. – Житомир – Київ, ЖОІППО, 2004. – С.81-88.
 5. *Музыка О.Л.* Ціннісна підтримка особистісного росту/ Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. Наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. - № 6 (30). – Ч.ІІ. – С.232–240.
 6. *Титаренко Т.М.* Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
- 210
7. *Тичина І.М.* Дослідження ціннісних детермінант професійної переорієнтації // Вісник Харківського Національного університету. Серія «Психологія». – Випуск 33. – 2006. – № 662. – С.145–149.
 8. *Фонарев А.Р.* Развитие личности в процессе профессионализации // Вопр. психол. –2004. – № 6. – С.72–83.

В статтєе рассматриваются особенности рефлексивных способностей в условиях профессиональной переориентации. Приведены результаты эмпирического исследования данной проблемы.

Статтю подано до друку 17.05.2006.